

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 2.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

RECITI
Budapest • 2013

Készült az OTKA 104758. sz. pályázat támogatásával
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Felelős kiadó: az MTA BTK főigazgatója
Borítóterv, tördelés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Pannónia Print Kft.

Toldy Ferenc tizenöt magyar népdala

Hogyha engem el szalasztasz (Toldy: 13: 2/1)

Bevezetés

Amikor 1830-ban Londonban megjelent John Bowring *Poetry of the Magyars* című angol nyelvű magyar költészeti antológiája, ebben nemcsak a „régii” és az egykorú magyar költők versei szerepeltek, hanem hatvannégy magyar népdal angol fordítása is. A magyar filológusok az utóbbi másfél évszázadban többször elmondták, hogyan jött létre Bowring több szempontból is újító jellegű magyar antológiája. Minthogy éppen a *Doromb* 1. kötetében tüzetesen foglalkoztam e kérdéssel,¹ itt elég röviden összefoglalni a minket most érdeklő tényeket.

Az angol irodalmár, John Bowring az 1820-as években szinte világméretű tervet alakított ki különböző népek angol nyelvű költői antológiáinak megjelenítésére. Szláv kötetek után 1827 körül vett be a vállalkozásba egy magyar kötetet is. Magyar közreműködőket keres és talál; Rumy Károly György és Döbrentei Gábor mellett a harmadik magyar illetékes, akivel kapcsolatban állt, Toldy Ferenc (1805–1875) volt. A magyar költészetre és népdalokra kiterjedő bonyolult kéziratgyűjtés, szövegmásolás és ezek Londonba küldése 1827 ősze és 1829 ősze között zajlott – nem minden félreértés, sértődés, szünet nélkül.

A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában megmaradt források szerint Rumy több küldeményben végül is mintegy hetvenöt dalszöveget juttatott el Bowringhoz, a magyar szövegek mellett általa készített német fordításban is. Gyapay László néhány évvel ezelőtt áttekintette Bowringnak Londonban (szerencsére zömmel máig) meglévő hagyatékát, és eszerint Rumytól nyolcvanegy népdalszöveg jutott el Bowringhoz. Rumy kiaknázta a Kultsár István (1760–1828) szerkesztette, 1817-ben megindított Hasznos Multságok hasábjain ez időben rendszeresen megjelenő magyar népdalszövegeket. (Kultsár pedig tudott Rumy munkájáról.) Ezenkívül más forrásokból is másolt és hagyatkozott a maga szövegismeretére is. Több esetben mind ő maga, mind forrásai

1 VOIGT Vilmos, *Rumy Károly György magyar népdalai – John Bowring számára = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 1*, szerk. Csörsz Rumén István, Bp., reciti, 2012, 217–243.

pontatlanok: szerbből magyarra fordított, vagy neves költők által írt népies jellegű versszövegeket népdalként kezelt. Az ebből kibontakozott polémiában inkább csak utólagos magyaráztatként azzal védekezett, hogy az „ungarisch” nem azt jelenti, ’magyar’, hanem ’magyarországi’, és a ’magyar’ megjelölés németül „magyarisch” lenne. Bowring angol könyvének címében is ilyen értelemben olvasandó a *Poetry of the Magyars* megjelölés. A kötetben, mint említettük, hatvannégy magyar népdal olvasható – azonban az eredeti tervtől eltérően csak angol fordításban.

Eredetileg az 1820-as évek végén Rummy hívta fel Bowring figyelmét Toldy Ferencre, és a kapcsolat létre is jött köztük. Toldy *Handbuch der ungrischen Poesie...* című kétkötetes munkája (1828, Pest und Wien, in Commission bei G. Kilian und K. Gerold) eljutott Bowringhoz, aki fel is használta Toldy irodalomtörténeti áttekintését és műköltői antológiáját a magyar költészetéről készített összefoglalásában. Ennél későbbi esemény volt Toldy nyugat-európai utazása, amelynek során 1830. március 7-én érkezik Londonba, és természetesen azonnal felkeresi Bowringot. Amint ez közzismert, ennél egy hónappal korábban jelent meg nyomtatásban a *Poetry of the Magyars*. A könyv gyors angliai sikeréről Toldy itthon be is számol.

Annál meglepőbb körülmény, hogy a Toldy *Handbuch*-jában megjelent 15 magyar népdal láthatólag nem keltette fel Bowring figyelmét. Ennek legegyszerűbb oka az lehet, hogy e verseket Toldy csak magyarul közölte, úgyhogy ezeket Bowring gyakorlatilag nem értette. (Tudott ugyan valamit magyarul, hiszen sok nyelvhez konyított – ám fordítói segítség nélkül a szövegekkel nem tudott mit kezdeni.)

Mostani dolgozatom témája éppen a Toldy kézikönyvében kinyomtatott tizenöt magyar népdal.²

Köztudott, hogy Toldy *Handbuch*-ja milyen sok szempontból – mindmáig! – úttörő jelentőségű kiadvány. Áttekinti a magyar irodalom jellegzetességeit és történetét, közöl régi és kortársi költőket, poétikai csoportosítást és jellemzést is ad. Ebbe a környezetbe illeszti be a népdalokat. A nem kevesebb mint tizenöt népdalszöveg is a fontosságát sugallja, hiszen az előtérbe állított mo-

2 Toldy Ferenc munkássága a maga korában nemzedékeken át központi jelentőségű volt, viszont a későbbi utókor – mind az irodalomtörténeti, mind a népköltészet-történeti kutatásban – szinte megfeledkezett róla. Szerencsére ismét többen foglalkoztak életművével, irodalomtörténeti írásait újból kiadták, áttekintették elveit, ezért itt nem szükséges teljes bibliográfiát adni. Bővebben lásd: DÁVIDHÁZI Péter, *Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Bp., Akadémiai–Universitas, 2004 (Irodalomtudomány és kritika). Ebben azonban a *Handbuch* népdalairól nem esik szó. 2005-ben a Toldy-bicentenárium alkalmával rendezett emlékülés anyagának megjelent tanulmányai közül számunkra a legérdekesebb: S. VARGA Pál, *Toldy Ferenc a népköltészet és a műköltészet viszonyáról*, ItK, 110(2006), 90–110. Ez azonban Toldy működésének későbbi szakaszára vonatkozik.

dern költők (mint például Faludi Ferenc, Dayka Gábor, Csokonai) sem kaptak ennél több teret az antológiában. Az első kötet mintegy 80 lapos tudományos bevezetéssel indul, amely a magyar költészet időrendbe sorolt fejlődését mutatja be 24 paragrafusban – a hun király, Attila udvarától az Árpád-korra datált műveken át Kisfaludy Károlyig és a reformkorban népszerű „eposz”-felfogásig. Ez után következik *Anhang* (Függelék) megjelöléssel egy néhány lapos áttekintés *Volks poesie. Lieder und Märchen* címmel.

Noha a *Handbuch* I. kötetének LXXXIII–LXXXVI. lapjain olvasható áttekintéssel irodalomtudomány-történetünk már többször foglalkozott, érdemes idézni ennek tartalmát, mivel gyakorlatilag ez a legelső, nyomtatásban megjelenő, német nyelvű miniatűr a magyar népköltészetéről. (Előzménye csak Mailáth János 1825-ben német földön megjelentetett *Magyarische Gedichte* című antológiája, irodalomtörténeti áttekintéssel – ám népdalok nélkül.) Ha végigkísérjük gondolatmenetét, megállapíthatjuk, hogy jó néhány, mindmáig elhangzó vélemény már 1828-ban is ismert volt, Toldy ezeket idézi is.

A rövid írás tartalma a következő.

Amint már Kölcsey Ferenc megállapította,³ a magyar népdalok két osztályba oszthatók.⁴ Az első, amelyet *történetinek* nevezünk, eseményeket énekel meg, a második *lyrai* érzelmeket tartalmaz. Igazán régi dalokat egyik osztályból sem ismerünk. Ezek a hosszadalmas harcok viharában elmerültek, és senki sem gondolt megőrzésükre. Mégis, ki merné azt tagadni, hogy a régi történeti népdal ne foglalkozott volna olyan nemes témákkal, akárcsak a mai. A több százados régiségű töredék:

Lengyel László jó királyunk
Az is nekünk ellenségünk

3 [CSELKÖVI], *Nemzeti hagyományok*, Élet és Literatúra, 1826, I, itt: 50–52.

4 Toldy itt természetesen Kölcsey *Nemzeti hagyományok* c. nevezetes írását (1826) követi, egyes mondatokat szó szerint lefordítva. Kölcsey pl. ezt írja: „[Pórdalaink kétrendbeliek] mert vagy történeteket énekelnek, vagy a szempillanat személyes érzéseit zengik el. Nagyön régieket sem egy, sem más nemből nem lelünk, s ez is igazolja jegyzésemet mely magyarainknak a régiség eránt tett elhüléséről fentebb tétetett. Ki merné azt tagadni, hogy a hajdankor tiszteletes tárgyú dalokkal ne bírt legyen, mint a mostani?” Itt és másutt Toldy szárazabb, poétikai fogalmakat és kifejezéseket használ, szemben Kölcsey érzelmes esszéstílusával. A továbbiakban nem is vetjük össze a két szerző megfogalmazását. Megemlíthetem, hogy Kölcsey tanulmányát az utókor több, egymástól eltérő formában (!) tette közzé, úgyhogy az ezt idézőket óvatosságra intjük, elsősorban Kölcsey (nem is mindig következetes) terminológiáját illetően. Szerencsére külön kiadvány foglalkozik e klasszikus tanulmánnyal: *Szívből jövő emlékezet: Tanulmányok Kölcsey Ferenc Nemzeti hagyományok című írásáról*, szerk. FÓRIZS Gergely, Bp., reciti, 2012 (Hagyományfrissítés, 1).

– amely a mai gyermekek ajkán él,⁵ bizonyítja, hogy egykoron a magyar népe-
nékes a nép régmúlt történetébe tekintett, ma viszont megesett lányokra és
kivégzett rablókra gondol. A legrégebb történeti népdalok egészen a legutóbbi
forradalmi harcok idejéig nyúlnak vissza, és megéneklék Tököli, Rákóczi, Ber-
csényi, Bóné⁶ nevét, és valódi költői lelkesültség bélyegét viselik, amit a mai
dalokban hasztalan keresnénk.

A lírai népe-
nékes sokkal költőibbek. Sok ilyen dalban – még ha csak alkal-
manként is – meglep a haza és a kedves szeretetének igazán bensőséges érzése;
olyan képek, amelyek a nemzet keleti eredetére utalnak, egy tárgyról a másik-
ra való zseniális szökellések. Ezek mégis gyakran csak a rímek üres csengését
adják, amelyek a legkülönbözőbb eszményeket kapcsolják egybe, és ezáltal az
egésznek gyakran nevetséges tarkaságát eredményezik.⁷

Noha Toldy a *Handbuch*-ban nem közöl meséket (egyáltalán prózai szöve-
geket sem), a fentiek után idézi Mailáth János (1786–1855) gróf jellemzését.⁸
Eszerint a magyar mesemondók a nép keleti származásának egyik bizonyossága;
ugyanúgy, mint Arábia éjszakáinak mesélői, órákat, sőt egész éjszakákat átme-
sélnek anélkül, hogy akár maguk, akár közönségük befáradnának. A mese
a leggyakoribb a katonák és pásztorok között. A mesék, amelyek napjainkra
más országokban csupán a fonóban és gyermekszobákban maradtak meg, Ma-
gyarországon kiváltképpen az őrszemek és pásztorok tüzei mellett, az éjszakai
munkáknál kerütek el az elmúlást. A magyar mese jellege is egészen más, mint
bármely nyugati népnél. A hős általában egy diák, katona vagy királyfi. Társa
egy Táltosnak nevezett csodálatos ló, amely tanácsot ad a hősnek és megmenti
őt a veszedelmekből. Ellensége igen gyakran egy hat, kilenc, tizenkét fejű sár-
kány, rendszerint a hősnek három próbát kell kiállni, mint ahogy általában is a
hármasság játssza a főszerepet. A fantázia bizarr és merész, az egyes fordulatok
eredetiek. Azok a cselekedetek és nézetek, amelyeket az uralkodóknak tulajdo-
nítanak, azt mutatják, hogy a mesék a nép körében alakulnak ki, ahol a maguk
életvitele szerint mutatják be a felsőbb rétegek életét. A mesélő gyakran két vagy
három mesét kapcsol egybe, sokszor egy mesét több részre különít el, ezeket
kiszínezi vagy megváltoztatja, úgy, ahogy jónak látja, vagy ahogy ez a hallgatók
kedvére szolgálhat.

A mesekutatónak feltűnik, hogy a nép körében egészen idegen mesék ter-
jedtek el, amelyeket azonban a mesélők mindig nemzetivé változtatnak. Így
hallottam egy Abaúj vármegyei nevezetes mesemondó asszonytól Carlo Gozzi

5 A hidasjáték eredetének problémáiról l. a *Függelék* II. részében írottakat.

6 Bóné András (1655–1707) végvári vitéz; Thököly, majd a Habsburgok katonatisztje, ezután
II. Rákóczi Ferenc kuruc ezredese.

7 A magyar népdal ilyen jellemzését Bowring Toldytól veszi át, nem említve, hogy ez eredeti-
leg Kölcsey felfogása.

8 *Magyarische Sagen und Märchen*, Brünn, 1825, 12.

(1720–1806) egyik legszebb meséjét;⁹ a teljesen idegen *Hattyúlánycs meséje*¹⁰ pedig egész Magyarországon ismert. Ha azonban valaki a nemzet jellemét és ennek sajátosságát felfogja, és egyáltalán ismeri a mesék jellegét, könnyen felismerheti és elkülönítheti az egészen idegen meséket vagy az idegen fordulatokat a hazai mesékben.

Egyes feljegyzett népmeséket a folyóiratainkban is meg lehet találni. Georg von Gaal (*Mährchen der Magyaren*, Wien, 1822) és Mailáth gróf e mesék jelentős részét német nyelven kiadták, amivel nagy tetszést váltottak ki. Az utóbbiakat Kazinczy Gábor anyanyelvünkre mesterien költötte át.¹¹

Toldy lapidáris stílusban a kor közfelfogását fejezi ki. A magyar népköltészet további műfajait akkor sem említi, ha tudjuk, ezeket e korban már megkülönböztették egymástól. Leginkább a *ballada* itteni említése hiányzik, hiszen a „történelmi” tematika éppen ezekre a leginkább jellemző. Forrás nincs feltüntetve.

Toldy költői antológiájának második kötete (itt is az időrendet követve) Kazinczy Ferenc verseivel kezdődik, és Vörösmarty Mihály műveivel zárul. Ez után következik a minket érdeklő tizenöt népdal szövege (356–362). Az egyes daloknak nincs címe, csak sorszáma. A többstrófás versek versszakait sem számozzák. Csak magyar nyelvű szövegeket olvashatunk, egyikük sincs németre lefordítva. A szedés gondos, még a betűhibák is igen ritkák.

A dalszövegek előtt Toldy rövid tájékoztatót ad, kivonatossan:

Korábban nem volt gyűjteménye a magyar népdaloknak. Több magyarországi tudóst kértünk ilyenek hozzám elküldésére; azonban mindezekre erre nem fordítottak figyelmet, mi magunknak pedig nem volt alkalmunk erre. Ezért meg kell elégednünk tizenöt darab közlésével, legtöbbjüket Kulcsár *Hasznos Mulatságok* kiadványából, amelynek eddigi huszonkét kötetében elszórva mintegy ötven dal található.¹² Egyébként mostanában néhány folyóiratban azt olvastuk, hogy Romy dr. egy nem jelentéktelen ilyen népdalgyűjteményt küldött el Londonba, a tudós angol, John Bowring felkérésre: aki ezeket egy párhuzamos, formahű angol fordítással együtt, és a teljes megértéshez szükséges jegyzetekkel ellátva Londonban kívánja kiadni.

9 Ez valószínűleg az eredetileg 1761-ben publikált *Három narancs szerelmese* lehet.

10 Ez az *Ámor és Pszükhé*-történetből nálunk Árgirus-meseként ismert szöveg lehet.

11 Ez azonban csak évtizedekkel később jelent meg, fordulatos textológiai történet eredményeként.

12 Szerencsére Kulcsár működésével az utóbbi időben többen is foglalkoztak. Lásd *Tudós, könyvtáralapító, kultúráközvetítő: Kulcsár István*, szerk. HÍDVÉGI Violetta, Tatabánya, Komárom–Esztergom Megyei Önkorm. et al, 2001; KULTSÁR István, *Tudósítások és Hasznos Mulatságok*, szerk. BUDA Attila, HÍDVÉGI Violetta, Kolozsvár, Kriterion, 2010 (Téka). Népdalaival Csörsz Rumen István külön foglalkozott; 2010-es konferencia-előadásának írott változatát lásd e kötetben *Kulcsár István és a Hasznos Mulatságok „köznépi dall”-ai (1818–1828)* címmel.

Megjegyezhetjük, hogy az érezhetően több forrásból származó információk nem is olyan pontatlanok, mint gondolnánk. Valóban Bowring volt a kezdeményező. Először arról volt szó valóban, hogy a magyar eredeti szövegeket is közlik egy metrikailag megfelelő angol fordítással együtt; készült is néhány jegyzet a verselésre vonatkozóan. Egyébként a verssorok tagolása (mind a kéziratok gyűjteményekben, mind a folyóiratközlésekben kialakult gyakorlatot követve) szintén útbaigazító jellegű volt, s ezt Bowring követte is. És noha igazán sok dalgyűjteményt ismerünk, nemcsak az 1820-évekből, hanem már jóval korábban is, amelyekben népdalok vagy ezekhez hasonló szövegek vannak, ám nyomtatásban ilyeneket külön nem adták ki. Csakugyan Kultsár folyóirata volt az a fórum, ahol magyar népdalszövegek bizonyos rendszerességgel napvilágot láttak. A népdalgyűjtésre vonatkozó felhívások Magyarországon ekkorra már többször is megjelentek – változatos és kevés visszhangot váltva ki, és önálló publikációt nem eredményezve. Ezeket nemcsak a magyar irodalomtörténet és folklorisztika későbbi tudománytörténészei ismerték, hanem a reformkor elején az érdeklődő magyar irodalmárok is. Toldy szemmel láthatóan a Rummy által terjesztett információkra épít. Noha itt nem említi, azt biztosan tudta, hogy Bowring voltaképpen a magyar költészet antológiáját készítette, amelynek csak egy szelete volt a népdalgyűjtemény. Azt viszont nem érzékelhette, hogy amíg az ő *Handbuch*-jában csak mintegy 1% a népdal, addig Bowring könyvében ennek sokszorososa: csaknem 40%. Ami pedig igazán fontos különbség.

Tanulságos azt is megemlíteni, hogy Toldy nem látta a Rummy által összeírt szövegeket, sőt ezek jegyzékét sem. A Toldy által közölt dalszövegek közül három (a 9, 13. és 15. számú) Rummy jegyzetei között is olvasható, s ezek közül Bowring két dalt publikált is, amelyek igazi forrása azonban a Hasznos Műlatságok (1822 és 1823), ahonnan Rummy is, Toldy is átvették őket. Vagyis Toldy bármennyire szerény antológiája voltaképpen más, mint Rummyé vagy Bowringé. Ezért is érdemes külön is foglalkozni velük.

Toldy ugyan nem fűzött kommentárt az egyes dalszövegekhez, azonban, minthogy az egész kétkötetes antológiában figyelt a poétikai és metrikai sajátosságokra, az ilyen vonásokat nyilván a népdalszövegekben is észrevette, s a maga szövegválogatásában érvényesíthette is.

Német nyelvű címe ellenére a két kötet magyarul közli a költeményeket – jó néhány kivétellel. Zömmel a korban nevezetes műfordítók, mint Mailáth János, valamint Michael von Paziazi, G. Tretter, ifjabb gróf Teleki Ferenc, Sannazar gróf, Ludwig Petz és mások már korábban is elkészült (olykor viszont éppen Toldy antológiája számára készített) német fordításaiban olvashatunk 112 verset több mint másfélszáz nyomtatott lapon, amelyek a középkortól Vörösmartyig terjednek. (A Toldy közölte német versfordítások a *Handbuch*hal szinte egy időben külön kötetben is megjelentek: *Blumenlese aus ungrischen Dichtern* címmel [Pest, 1828], amelyben a magyar költészet történetéről szóló áttekintés is meg-

található.) Ezeket a német fordításokat Bowring is megérthette és használhatta. Magyar népdalszöveg német fordítása azonban nincs köztük. Igazában Toldy maga is készíthetett volna ilyeneket, ám ehhez nem érzett magában tehetséget. Rummy viszont a Londonba szánt szövegek összegyűjtése során a maga német fordításait rögtön mellékelte. Ezek ma már olykor mosolyogtatóak, máskor azonban találóak, és jól kifejezik a kor költői ízlését, poétai dikcióját mind a magyar, mind a német szövegek esetében.

Bowring a magyar költészetről szóló áttekintésében sok mindent Toldytól vesz át, ide értve a népdalok jellemzését is.

A dalszövegek jellege

Tizenöt szöveg kevés ahhoz, hogy jellemezhessük őket mint „a magyar népdal” példányait. Néhány jellegzetes vonásuk azonban így is feltűnik (a szövegeket lásd a Függelék I. részében).

Noha nem Toldy *Handbuchja* közölt először dalokat, ám mintegy kodifikálta a korábban szétszórta, inkább folyóiratban kialakult versközlést (ami egyébként a korábbi „kéziratos énekköltészet” keretében alakult ki). Eszerint a „népdaloknak” nincs címe, az első sort vagy annak elejét sem emelik ki címként. Később, amikor már több népdalszöveghez tartalomjegyzéket vagy mutatót kellett készíteni, az első sorok (vagy azok kezdete) szolgált e célra. Megemlíthetjük, hogy Bowring kötetében van címük a magyar népdaloknak, és már Rummy is önmaga alkotott címeket. Ezek gyakran helyszínhez kötik az egyes szövegeket.

Noha már a kéziratos költészet korából ismerünk olyan versgyűjteményeket, amelyek a dallamokat vették figyelembe, néhány költő (például Amade vagy Csokonai) verseit dallamaik is terjesztették, Pálóczi Horváth Ádám és mások dalgyűjteménye pedig zenei szempontokat is érvényesített. Ettől azonban eltér a reformkor magyar népdal-közlésmódja. Nemcsak Toldy, hanem a Hasznos Multságok, Rummy, Bowring, sőt jóval később még Erdélyi János is csak a szöveget vette figyelembe a dalválogatás és csoportosítás alkalmával. Erdélyi János például igen érdekes tartalmi és műfaji rendszerezését kísérelte meg a hozzá eljutott sok száz dalnak – ám egyedül a szövegek alapján.

Toldy ilyen kizárólagos szövegfelfogását még a csak néhány közölt szöveg esetében is igazolni tudjuk. Antológiája második kötetének végén részletesen csoportosítja ugyanis a két kötetben közölt összes versszöveget. A *Systematisches Verzeichnis der im Handbuche vorkommenden Dichtungen* (II, 562–569) a többszáz verset többféle szempontból tagolja: *Episch – Lyrisch* – ezen belül műfajonként, pl. *Hymnus, Ode* stb., a sajátos versformák szerint (*Sonett, Triolett, Ritornell, Rondeau* stb.), tartalmi módon értelmezett műfaji megnevezésekkel

(*Elegie, Idyll és Hirtengedicht* stb.), sőt egyáltalán a versek „referenciartománya” szerint (*Leben, Kunst, Gnomen, Fabeln*). Szerencsére a népdalok is helyet kapnak ebben a rendszerezésben. A lírai alkotások között (a himnusz, diti-rambus és óda után) a következő csoportokat találjuk: *Soldaten-, Kriegs-Lied* és *Weinlied*, amelyek között legfeljebb Döbrentei Gábor *Huszárdalok* c. verse érdemelheti meg a népköltészetkutató figyelmét. Ez után következik (564) *Volkstümlich* megnevezéssel négy költő: Pálóczi Horváth Ádámtól a *Pásztor éneke*, Csokonai három verse: *Parasztdal, Szerelemdal a' csikóbőrös kulacshoz, Szegény Zsuzsi [a] táborozáskor*, Vitkovicstól *A füredi pásztor' dala* (amit Romy magyar népdalként mutatott be), Fátyól pedig a mára elfelejtett *Az asszonygyűlölő*. Ezek után „Volkslieder fünfzehne” megjelöléssel, azaz további megjegyzés vagy csoportosítás nélkül kerül említésre a népdalok csoportja. Minthogy egy-egy vers csak egy helyen szerepel a felsorolt csoportokban, bizonyos átfedések megoldatlanok maradtak. Némely népdal például a bordalok vagy akár a pásztor-dalok közé is tartozhatna. Megjegyzésre méltó, hogy a népköltészet általános bemutatása során külön említett „történelmi” jellegű lírai népdalokból nincs mutatvány. *Lyrisch-episch. Ballade, Romanze* címen a két Kisfaludy, Kölcsey, Bajza és Vörösmarty összesen tizenegy versét említi, Kisfaludy Sándortól még regéket is idesorol. *Ballade* megjelöléssel Kölcsey három versét (*Dobozi, Róza, Szép Lenka*) közli. (Egyébként a magyar „népballada” mint műfaj felfedezése későbbi és bonyolult történet.) Toldynak nyilván volt tudomása az olyan „Rákóczi” dalokról, amelyek szerzőit nem ismerték, és amelyek mind a „történelmi népdal”, mind a „ballada” kritériumainak megfeleltek. Ilyent azonban nem közölt antológiájában, talán nem is csupán a cenzúra miatt.

Minthogy mi ma is ezt a „reformkori” népdalközlési gyakorlatot ismerjük, szinte fel sem tűnik, mennyi mindenben felfedezhetjük ezt a közmegegyezést már Toldy könyvében is. A verseket általában négysoros strófákra (és nem pl. kétsoros szakaszokra) tördeli. A strófák rendszerint izometrikusak, mindenütt végrímekkel, amelyek azonban lehetnek szóismétlések is. Minden egyes verssor nagybetűvel kezdődik. A strófákon belül az ún. „természeti kezdőkép” vagy általában a strófa első felét kettőspont vagy pontosvessző érzékelteti. Szerencsére Toldy a tartalmilag nem összeillő sorokat békén hagyta, ily módon a népdalainkban oly jellemző „monostrofizáló” közlési tendenciát már nála is érvényesülni látjuk. A versekben a megszólítások, felszólítások közül a leggyakoribb a *Rózsám*, és ez nagybetűvel is kezdődik. A valódinak tűnő személynév (Pista, Barna Pista, Katica, Gyurica) magától értetődően kerül elő. A „szőke – barna” párhuzam is – noha mintegy rejtetten – előfordul (1. és 4. dal). Nem történik kísérlet arra, hogy a magyar nyelvben a grammatikai nem hiánya miatt a dalszövegekben megtalálható határozatlanságot (legény szól-e leánynak, vagy fordítva) feloldják. Noha folklorisztikánkban nem szokás az ilyesmit észrevenni, azért erre is van példa Toldy szövegei között (8. dal, sőt valamelyest a 10. dal is).

A nyelvjárási és népies szavakat, kifejezéseket tekintve Toldy az azóta is követett, az arany középutnál jóval egyszerűbb megoldást követi. Így olvashatjuk az *asztat, ollyan, kedvesétül* alakokat. A nyelvjárási jelleg szinte észre sem vehető Toldy közlésében – megint csak a forrásszövegek gyakorlatát követve (noha például a *rózsám ~ rúzsám* változatokat nyilván Toldy is ismerte).

Érdekes, hogy Toldy nem utal arra, melyik dal mely magyar tájból származtatható. Ennek közvetlen oka az, hogy nem maga készítette a dalok feljegyzését, hanem kész forrást vett át. A Hasznos Mulatságok nem mindig adja meg a táji hátteret. Rummy és Bowring ugyanígy jár el; noha, ahol ez sejthető, utalnak a dal táji környezetére. Még Erdélyi János *Népdalok és mondák* (1846–1848) szövegközlésében is problematikussá a táji hovatartozás feltüntetése. Ugyanakkor a szerkesztők azt mindig hangsúlyozzák, hogy a népdal „táji”, az irodalmi vers viszont „nemzeti”.

Természetesen tudjuk, hogy Toldy nem volt specialistája a népdalszövegeknek. Azt ismerte, ami igazán közismert volt, és biztosan csak annyit tudunk, hogy áttekintette a Hasznos Mulatságok szövegközléseit. Az ott olvasható csaknem ötven dal közlésmódja alapján szűrte le a maga praktikus szövegkiadási elveit.

Ami a „műfaji” megoszlást illeti, erről sem sokat mondhatunk. Úgy látjuk, a rövid, néhány strófa dalokat helyezte előtérbe. Lírai dalokat és nem szokásdalokat vagy balladákat válogatott, tehát például párosító vagy lakodalmi dalszövegek hiányoznak. Gyűjteménye végén van két hosszabb szöveg: egy párválasztó-foglalkozás-csúfoló (14. dal), meg egy, a korban divatos és publikált párbeszéd („kettős”) dal (*Katica és Gyurica*, 15. dal). Ez utóbbinak szövege nem is olyan egyértelmű, mint gondolnánk, sőt egészen a bécsi–budapesti operett táncos-komikus és szubrett duettszámaiig terjed. Hogy ez az 1820-as években csakugyan magyarországi népdal lett volna – nem hiszem. Ám akkor „mindenki” annak tartotta.

Mielőtt Szemere Páléhoz fogható terjedelmű részletezését adnánk a tizenöt „népdal” értelmezésének, végül azt kell megemlítenünk, igen szerencsés körülmény, hogy Toldy tizenöt népdalát össze tudjuk vetni más, terjedelmesebb összeállításokkal: a Hasznos Mulatságok ötven, Rummy hetvennyolc és Bowring hatvannégy szövegével. Az ilyen összevetésből az derül ki, hogy a Kultsár közölte népdalok szerkesztői programszerűen egymáshoz képest is sokfélék, és szinte egyenkénti vizsgálatot érdemelnének. Rummy több fokozatú válogatása leginkább a magyar haza tájankénti és foglalkozásonkénti különbségeit kívánta bemutatni. Az általa favorizált „népdal”-szövegek leginkább a XVIII–XIX. század fordulójának gracióz lírájára emlékeztetnek. Bowring esetében pedig nem is az ő számára lefordított, majd végül is közölt dalok a legtanulságosabbak, hanem azok szelektálása, a tudatosan kihagyott szövegek milyensége. Az, ami végül is angolul napvilágot látott, előkelő és erőteljes angol poézis, amely a *faculté maitresse* jegyében a különleges magyar életmódot tükrözi – akárcsak

Bowring hasonló, a lengyel vagy sziámi költészetet bemutató kötetekben. Meglepő, hogy éppen Toldy népdalai azok, amelyek a leginkább hasonlítanak a magyar reformkor általunk jellemzőnek tartott népdalaira – és már nem a korábbi „kéziratok költészetére”. Persze azért nála is előfordulnak az „orcáid rózsái”, vagy a csókok mézéről szóló sztereotípiák, amelyek a műköltészetben is általánosak voltak. Toldy stílusérzéke általában mintegy kiegyenlítette azt, hogy 1828-ban még csak igen kevés „népdal”-nak tekintett szöveg – és még kevesebb valóban a nép ajkán elhangzó népdal – volt az irodalmárok számára ismert.

Nincs értelme túlbecsülni Toldy szelekcióját a mások által közzétett, nyilvánvaló módon stilizált dalokból. Ám valamilyen közízlést tanúsít, hogy ezek szinte kivétel nélkül szerelmes versek, legtöbbször szomorúak a távollét, elválás és halál miatt. Nem meglepő, hogy a megfogalmazás negédes és olcsó módon rokokó jellegű: *Gyenge csókod szűz mézítűl élhetek csak*, mondja – nem a nép, hanem a stilizáló közzétevő (13. dal). Ugyanakkor a testi szerelemre több szöveg is utal, noha áttételesen, mégis félreérthetetlenül. A 6. szövegben ezt olvassuk: *Szép virággal kerted tele, Könnyű volna menni bele [...] Félek mégis belé hatni, [...] Régl[i] reményem ha betelik, Kis kertajtód ha megnyílik: Akkor szedem virágjaid [...]*. Ezt a megfogalmazást aligha a „nép” alkotta, ám ennek alapján több XIX. századi népdalszövegünk értelmezésén is elgondolkodhatunk, és legalábbis a reformkori „értelmezők” a másfél évszázaddal később Vargyas Lajos adta pánerotikus szövegmagyarázat elődjének tekinthetők. Ugyanezt mondhatjuk el az 5. szövegről is (*Kecskeméten egy almafa, Arany alma terem rajta: Szedd le, Rózsám! az almáját, Ne bántsд annak gyenge ágát*). A 13. dal (*Pista szívem, de alhatnám*) ugyan nyilvánvalóan átköltött, ám a „Szűz karodon elnyughatnám: Szűz karod, karom alatt Átfoglalna” megfogalmazás itt is érthető.

A Toldy Ferenc közölte népdalszövegek éppen az említett összefüggések miatt igazán tanulságosak. Nem ez a német nyelvű áttekintésben olvasható néhány szöveg hozta létre reformkori népdalfilológiánkat, ám hatásával számolni kell.

Irodalomtörténetünkben és népdalkutatásunkban a magyar népdalok iránti reformkori érdeklődést sokszor és elismerőleg jellemezték. Ami a szövegeket illeti, itt Erdélyi János antológiája (*Népdalok és mondák*, 1846–1848) mindig „ismert” volt. Pálóczi Horváth dalgyűjteménye teljességgel csak az utóbbi évtizedekben vált hozzáférhetővé. A váci „énekes gyűjtemény” anyagáról is csak legutóbb olvashattunk jegyzéket. Pedig az egyes források külön áttekintésére is szükség van ahhoz, hogy érzékelhessük a (mondjuk) 1780 és 1840 között a magyar „népdal”-szövegekben végbement változásokat. Úgy látszik, Toldy szelekciója már nem a XVIII–XIX század fordulójának stilizált költészetét tükrözi, hanem egy újabb „lírai dal”-felfogást. Ezt Toldy következetesebben teszi, mint Rummy maga jóval nagyobb válogatásában. Ehhez képest is már más stílusérzék érvényesül Erdélyi Jánosnál, aki azonban ugyanennek a korszaknak összeírott népdalszövegeiből merít.

Sokan, akik a XVIII. század végétől a XIX. század közepéig terjedő időszakban a magyar költészet fejlődésével foglalkoztak, többször megkísérelték, hogy az egyes korszakok, költői csoportok ízlését, verseik jellegét meg is nevezzék.¹³ Ám mindmáig sem sikerült közösen elfogadható ilyen megnevezéseket találni. Toldy „népdalainak” stílusminősítését sem tudjuk egyetlen szóval megadni. Ám éppen szövegválogatása jelzi, hogy erre törekedett. Szerencsés mód jól ismerte korának íróit és azok verseit is: akarva-akaratlanul a műköltői és népköltészeti alkotások egymást tükrözik antológiájában.

Dolgozatomban nem tárgyalom a tizenöt népdal szövegeinek történetét vagy a más forrásokból ide vonható változatokat.¹⁴ Ez „eggyel eredetibb” szövegeken lenne elvégezhető. Megjegyezhetjük, hogy Toldy nem mindet, csak „legtöbbjüket” vette át Kultsár közléseiből. Ez magyarázhatja a szövegek egymástól való eltéréseit.

Csörsz Rumen kiváló filológiai pontosságú dolgozatában azzal foglalkozik, hogy a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában több olyan népdalszöveg-összeállítás van (vagy volt), amelyek Toldy Ferencről jutottak el Erdélyi Jánoshoz. Ezek ugyanúgy az Irod. 8^r 206. számú „főtételben” találhatóak, mint a többi beküldő kéziratai. Köztük szerencsére máig megmaradt a 206/61. tétel. (Ma már nincs meg azonban a 206/78. szöveg: *Oláhországi táncversek Ürmösy Sándor utazásaiból*, sem a 206/144. tétel: *Egy dal a XVII. század végéről*.) Mindezek alapján mégis arra gondolhatunk, hogy a Toldy által eljuttatott anyagban nem is volt ennél több „magyar népdal” szövege. Az eredetileg valószínűleg 22 dalszöveget tartalmazó 206/61 „Schedel [Toldy] Ferencről” megjegyzésű irat az Akadémia levéltárából lett átküldve a *Népdalok és mondák* összeszerkesztésén dolgozó Erdélyi Jánoshoz. (Ám nem tudjuk, melyik évben.) Egyébként ugyanígy Erdélyi kezébe jutottak Rummy Károly György olyan iratai is, amelyek tisztázatot voltaképpen Bowring angliai antológiájához küldött el Londonba. Csörsz úgy állapította meg, hogy a népdalok szövegét a *Hasznos Multságok* 1818. és 1820. köteteiből másolták ki, és a dalok összeírását Toldy már a *Handbuch* elkészítése (1828) előtt megtette. Csörsz gondos szövegfilológiai megjegyzésekkel ellátva közli a húsz dal szövegét, mégpedig úgy, hogy feltünteti: Toldy vagy más keze írása-e, közölték-e a *Hasznos Multságok*ban, Toldy *Handbuch*jában vagy Erdélyi által. Eszerint a húsz közül tíz szöveg Toldy kézírásában maradt meg,

13 Csörsz Rumen emelte ki e téren Mezei Márta kezdeményezéseit. Lásd MEZEI Márta, *Dalköltészetünk a felvilágosodás korában*, ItK, 73(1969), 220–242.

14 Szerencsére újabban, főként Küllös Imola és Csörsz Rumen István jóvoltából az ilyen dalok „előzményeiről” sokat tudunk. Dolgozatom beküldése után hívta fel a szerkesztő a figyelmemet 2010-ben megjelent dolgozatára: *Toldy Ferenc küldeménye Erdélyi János Népdalok és mondák című kötetéhez = Építész a kövejtőben – Architect in the Quarry: Tanulmányok Dávidházi Péter hatvanadik születésnapjára*, szerk. HITES Sándor, TÖRÖK Zsuzsa, Bp., rec.iti, 2010, 321–343. Köszönöm szíves segítségét, és az alábbiakban fel is használom fontos dolgozatának eredményeit.

nyolc szöveg való a Hasznos Multságok említett két évfolyamából. Erdélyi mindezekből csak egyetlen dal (*Megsavanyult már az új bor*) szövegét nyomtatta ki. (Ez különben is jelentéktelen szöveg.)

Mindezek után meglepő, hogy e szövegek nem mind egyeznek a *Handbuch* tizenöt szövegével! Csak öt-hat dal szövegét egyeztethetjük, és ezek sem tekintendők egyszerűen egymás másolatának.

Az „akadémiai” gyűjtemény 1. szövege (*Veres bársony süvegem*) itt két versszakos. Ez apróbb eltérésekkel egyezik a *Handbuch* 11. szövegével. Ugyanennek a dalnak egy jóval bővebb, 12 versszakos változata a 9. szöveg. Ebben az első két versszak nagyjából egyezik a *Handbuch* fent már említett szövegével; az ezt követő versszakok közül a 4–5. (*Nyisd ki rózsám az ajtót*) – apróságokat leszámítva – egyezik a *Handbuch* 3. dalával, viszont a következő, ezekhez tartalmilag oda kapcsolható hat versszakot nem hozza a *Handbuch*. Az utolsó, a 12. versszak (*Ha én aztat tudhatnám*) viszont egyezik a *Handbuch* 15. dalában (*Kettős*) az 5. versszakkal, pontosabban annak változatával. A 6. dal (*Isten hozzád Magyarország*) második versszaka egyezik a *Handbuch* 12. szövegével, ami annál fontosabb, mivel így feltehetjük a *Handbuch*-ban egyedül álló strófa értelmét. A 7. dal (*Ég a kunyhó, ropog a nád*) itt kétversszakos, és némi eltéréssel egyezik a *Handbuch* 1. dalával. A 8. szöveg (*Széna van az ólban*) igazán érdekes összeállítás. Első versszaka nincs meg a *Handbuch*-ban, viszont a 2., 3. és 4. versszakok egyeznek a *Handbuch* 2. dalával, pontosabban úgy, hogy abban az 1., 2., 3. versszakok az „akadémiai” kézirat 2., 3. és 1. versszakaival azonosak. A *széna van ólban* versszak viszont egyáltalán nincs meg a *Handbuch*-ban. A 9. dal (*Veres bársony süvegem*) szövege a fentebb már említett bővebb szövegösszeállítás.

Az akadémiai kézirat nemcsak azért fontos, mivel tizenöt olyan népdal szövegét tartalmazza, amelyek nincsenek meg a *Handbuch* szövegei között. Leginkább a szövegváltozatok eltérései tanulságosak. Ezek szavak cseréjétől, strófák sorrendjéig, rövid és hosszú darabokig terjednek. Ma mindenki tudja, hogy a népdal változatokban él. Az 1820-as években is ez volt a helyzet, és ezzel találkozott a szöveggyűjteményeket összeállítók, majd kiadók is. Eddig azonban (Rumy szövegeit leszámítva) nemigen volt olyan forrásanyagunk, amely azt tanúsította volna, hogy egyetlen szerző hogyan kezelte a variánsokat.¹⁵ (Pálóczi Horváth dalvariánsai, majd Erdélyi János egységesítő szöveggondozása más jellegűek.) Sajnos, nem ismerjük Toldy véleményét vagy magyarázatát erről a jelenségről. Ám az a tény, hogy például a *Veres bársony süvegem* két, részint egyező, másrészt teljesen eltérő szöveggel van meg az akadémiai gyűjtemény-

15 Szerk. megj.: Tanulságos lenne e szempontból áttekinteni pl. Mátray Gábor kottás kéziratgyűjteményét, amely az Ethnológiai Adattárban található (EA 2969, Abafi Lajos hagyatékaként katalogizálva), illetve Bartalus István kottás kéziratát (MTA BTK Zenetudományi Intézet).

ben, több mint véletlen. Minthogy a húsz dalból csak nyolcat vettek a Hasznos Mulatságok közléseiből, nem az ilyen másolás során keletkeztek az eltérések, hanem egyébként is megvoltak. Arra sincs bizonyítékunk, hogy az eltérések oka a különböző forrásokból Toldyhoz jutott változatok lennének. Négy dal (1, 6, 7. és 8.) Toldy keze írásában maradt ránk. Csak a 9. szöveghez írta oda valaki: *Tentzer* (?).

Egy szóval: azt ugyan észrevehetjük, hogy Toldy tudott szövegváltozatokról, azt azonban nem tudjuk, pontosan honnan is valók a variánsok. Minthogy a változatok ugyanazt a versmértéket képviselik (4×8), arra sem kell gondolnunk, hogy a szövegekhez eltérő dallamok kapcsolódtak, és ez a variálódás oka. Egyébként az „akadémiai” kéziratban a szövegtagolás a megszokott: a később is általános négy soros strófákat adja (némi eltéréssel).

Felmerült az a kérdés, mikorra datálható az „akadémiai” szöveggyűjtemény? Csörsz Rumen István szerint ez korábbi, mint a *Handbuch* szövegközlése, vagyis ahhoz szolgáltatott kiindulást. Minthogy ebben megvannak a Hasznos Mulatságok korábbi évfolyamaiból kiírt dalok, akár 1820 körülnek is vélhetjük (mivel a későbbi évfolyamokban kinyomtatott dalok nincsenek benne). Ez elképzelhető, ám felmerül a kérdés: miért van nyolc esztendő e dalgyűjtemény és a *Handbuch* szövege között?

A kéziratban a Schedel (és nem a Toldy) név olvasható. Azonban ennek alapján sem egyszerű datálnunk a kéziratot. A *Handbuch* címlapján „Franz Toldy” olvasható, ám pl. a budapesti Egyetemi Könyvtárban meglevő példány elején a következő dedikáció olvasható: „Tek. Schedius Lajos Prof. Úrnak megkülönböztetett tisztelettel Schedel Ferencz”. Azaz az eredeti családnevet és az írói nevet váltakozva használta a szerző.

Arra nincs egyértelmű bizonyítékunk, hogy a húsz (huszonkét) dalt tartalmazó kéziratból válogatott volna a *Handbuch*-ba Toldy. Sem a dalok sorrendje, sem a szövegeltérések nem vallanak erre. Noha tudjuk, hogy Toldy több mint 15 dalból válogatta ki a *Handbuch* szövegeit, ennek módjáról nincs ismeretünk. Sem a *Handbuch*, sem az akadémiai gyűjtemény dalainak sorrendje nem enged következtetni a válogatás szempontjaira; a dalok sorrendje is eltérő, inkább praktikus, mint tematikus jellegű.

Magam úgy gondolom, hogy a korban egyre inkább előtérbe került a népdalok összegyűjtésének és kiadásának terve. E folyamat egyik legfontosabb dokumentuma volt a Hasznos Mulatságok dalközléseinek sorozata.¹⁶ Toldy erről és az egész népdalgyűjtésről természetesen tudott. Amikor tudomására jutott Romy Károly György tevékenysége és Bowring készülő magyar költői antológiájának híre, már megvolt a maga válogatása a *Handbuch* számára. Az egész reformkorban napirenden volt viszont a „nagy” magyar népdalgyűjtemény kiadásának

16 Erről bővebben lásd Csörsz Rumen István tanulmányát jelen kötetben.

terve, és erről Toldy mindig szinte első kézből értesülhetett. E folyamat során állította össze a húsz (huszonkét) dalt tartalmazó gyűjteményt, amelyben biztosan ott vannak nemcsak a Hasznos Mulatságok lapjairól általa készített másolatok, hanem azok a szövegek is, amelyek őhöz eljutottak. (Ezek lennének a nem az ő kezével írott szövegek?) Vagyis az „akadémiai” népdalszövegek összegyűjtésének kezdete lehet ugyan 1828 előtti, de maga a jegyzék egésze ennél későbbi, és nem is a *Handbuch*-ból van kimásolva. Ez esetben már a *Handbuch* megjelenése után írhatta össze Toldy a nála levő népdalszövegeket, és küldte el a készülő nagy gyűjtemény számára. Ez magyarázza, hogy néhány esetben egyes strófák máshol vannak, illetve a sorrendjük más. Ha ezeket a *Handbuch* készítősekor már ismerte volna, biztosan úgy közölte volna.

Toldy tizenöt és húsz (huszonkét) népdala önmagában is fontos szöveganyag, noha nincs köztük egyedülálló szöveg. Ám éppen a két gyűjteményben felfedezhető variánsok milyensége egyedülálló: egyetlen közlő népdalfelfogására vet fényt. Ezért érdemes a szövegeket most is közölni.

Nem tárgyalom a vélhetőleg ide tartozó dallamok kérdését sem; ez valójában a forrásul szolgáló Hasznos Mulatságok népdalközléseihez tartozó kérdés.¹⁷ Mivel azonban e dalszövegek lemásolása során magam is dúdoltam egyik-másik dallamot, mégis kíváncsi voltam arra, hogy a szakember mit gondol e majd' két évszázados szövegek vélhető dallamairól? Voltaképpen két, egymással szorosan összefüggő kérdés merül itt fel. Először: honnan vették vagy ismerték az 1820-as években a közlők e szövegek dallamait? Másodsor – ha már népdalról beszélünk velük kapcsolatban –: tudott-e ezekhez a szövegekhez tartozó dallamokat feltárni a mindmáig oly eredményes magyar zenefolklorisztika? (A harmadik kérdés lenne, ha a másodikra van pozitív felelet: mikor jutnak e dallamok „a nép közé”?) Megkérdeztem Tari Lujzát, mit szól Toldy tizenöt népdalának lehetséges dallamaihoz? Nagy meglepetésemre sokkal több derült ki tömör válaszából – amit külön is köszönök –, mint gondoltam volna.

Az 1. szöveg (*Ég a kunyhó*) dallama máig közismert. A 2. szöveg (*Nem anyától lettél*) „ma” is meghallgatható a Zobor-vidéken és Moldvában. A 7. szöveg (*Erdő, erdő, de magas vagy*) egyaránt ismert az Alsó-Fehér megyei és somogyi gyűjtésekből. A 8. szöveg (*Erdő nincsen zöld ág nélkül*) dallamát többször is gyűjtötték a bukovinai székelyektől. A 9. szöveg (*Csak azért szeretem a magyar menyecskét*) számtalan változatban ismert, a hangszeres népzeneben is közkedvelt, főként Gömörben és Moldvában. E dalból a külön szöveggént is élő 3. versszak (*Arattam én zabot*) máig ismert a Zobor-vidéken. Az ez után, a 4. versszakban következő rész (*Árva vagyok, árva*) külön életet is élhet, és mind a szöveget, mind a dallamot tekintve népszerű – külön vizsgálatot érdemelne. Természetes, hogy a 11. szöveg (*Veres bársony süvegem*) dallama közismert. Azt viszont nem tudom,

igazában mikor vált e szöveg „kuruc” jellegűvé (*Balog Ádám a nevem, ha vitéz vagy, jer velem*). Feltűnő, hogy Toldy, aki elméletileg (Kölcsey nyomán) a régi magyar történelemre utaló dalszövegeket előtérbe helyezte, ehhez a dalhoz nem kapcsol ilyen jellegű magyarázatot.¹⁸ Számomra nagy meglepetés volt, hogy a 12. szövegnek (*Hazám, hazám, édes hazám*) egyáltalán van dallama! Tari Lujza moldvai adatokról értesített – ami megint csak külön kutatást érdemelne. Nem nemzetiség-öntudati, hanem szövegfilológiai szempontból hasonló „meglepetésemre” volt, hogy a 15. szöveg (*Gyurica és Katica*) egyáltalán énekelhető, azaz van dallama. Sőt a 3. versszak (*Ha te tudnád, amit én*) és az 5. versszak (*Hogyha aztat tudhatnám*) önálló dalként is előfordul, elsősorban a mai szlovákiai magyar folklórban. Az, hogy a 3, 4, 5. és 6. szövegek dallamát nem olyan egyszerű visszakeresni, elvben arra mutat, hogy nem énekelt versek szövegei. (Toldy maga említi, hogy nem minden, általa közölt szöveg származik Kultsár kiadványaiból. Hihető, hogy Toldy éppen ott nem szereplő, „irodalmi” dalszövegeket is ismert.) Ugyanezt gondolhatjuk a 10. szövegről, kiváltképpen ennek elejéről. A 13. dal szövegének verselése irodalmi jellegű és nem is következetes. A strófák első négy sora páros rímű nyolcas. Ez után következik a „refrén”, amely két, 8 + 4 szótagos sorpárból áll, ismétléssel és valódi rímek nélkül. (Ezenkívül az 1. versszak 5. sorának közlésében egy szótag hiányzik.) Ilyen metrumú népdalunk pedig nincs. A második versszak eleje egyébként két, tartalmilag egymással össze nem függő sorpárt tartalmaz. Ilyen „egyveleg” jellegű népdalközlések a magyar folklorisztikában a legkezdetektől mindmáig igen számosak. Ez a szöveg tehát nem népdal, még akkor sem, ha a „hogyha egem elszalasztasz / ilyen rózsát nem szakasztasz” közismert és kiváló rímelésű formula. (Mindehhez még azt az általánosan használható „bölcsséget” is hozzáfűzhetem, hogy igen sokszor a zavaros szövegek gondos elemzése is fontos tanulságokkal járhat! A 14. dalszöveghez (*Izent nékem...*) az 1820-as években már lehet, hogy nem kapcsoltak dallamot. Maga a különböző mesterségű kérők között válogató leány verse ez időben már nálunk is évszázados hagyományt tükröz, és egykor biztosan volt dallama.

Az természetes, hogy az ilyen, kora reformkori dallamok a magyar folklór peremvidékein máig jobban megmaradtak. Tari Lujza tájékoztatása csak újabb biztatás arra, hogy a dallam nélkül közölt magyar népdalszövegek zenefolklorisztikai elemzése milyen fontos feladat, és forrásonként is elvégzendő. (Az „akadémiai” gyűjtemény húsz szövegének dallamait is lehetne keresni – ezt azonban most el sem kezdtem. Az eredmény valószínűleg hasonló lenne.) De ez a forrás nem igazi „antológia”, vagyis a dallambeli, metrikai tanulságok más összefüggésbe lennének illesztendőek. A Hasznos Multságok és Toldy népdalfüzére szisztematikus vizsgálata nyomán kerekébb képet adhatnánk népdalszövegeinknek egy összefüggő történeti korszakáról – reformkorunk kezdetén.

18 Szerk. megj.: A XIX. század vége előtt nem ismerünk ilyen variánst.

Függelék I.

A dalok szövegei

Közlésünkben megőriztük az eredeti sorrendet és helyesírást (a nagybetűvel írt szavakat, a mondattagoló írásjeleket, a hiányjeleket, a cz írásmódját is), az egybe- és különírást, kivéve azt, hogy az eredetiben a dalok legelső szavát nagyobb betűtípussal szedték, és a mondatközi írásjelek (vessző, kettőspont, stb.) közé betűközt szedtek; ezeknek nincs különleges jelentősége. A kor gyakorlatának megfelelően a hosszú magánhangzók jelölése következetlen. Természetesen strófák és sorok szedésmódját pontosan követjük. Ahol kiegészítés volt szükséges, ezt szögletes zárójelben [] adjuk.

1.

Ég a' kunyhó, ropog a' nád.
Be szeretem én a' barnát.
Míg a' szőke lányt szerettem,
A' barnát csak megvettem.
Úgy vágyom most a' szőkére,
Mint a' szőlő-szemecskére:
De még inkább a' barnára
Mint a' borízú almára.¹⁹

2.

Nem anyától lettél,
Rózsafán termettél,
Piros pünkösöd' napján
Hajnalban születél.

Orczáid' rózsáji
Ha közel volnának,
Égő szívem mellé
Tenném bokrétának.

19 Megjegyezzük, hogy Toldy nem betűhíven veszi át a Kultsár közölte szöveget. A Hasznos Mulatságok 1818. I. féleztendei 35. számában, a 36. lapon kis eltéréssel olvasható a strófa (lásd Csörsz Rumen István e kötetbeli cikkének szöveggyűjteményében). Nyilvánvalóan Toldy egy másik változatot (is) ismert.

A' nyári folyóvíz
Télben megaluszik:
Soha az én szívem
Rajtad meg nem nyúgszik.

3.

Nyissd-ki, Rózsám! az ajtót,
Magyar kopogtat, nem tót.
Jaj, de soká nyitod-ki,
Mintha nem tudnád, hogy ki.

„Tudom biz' én; de félek,
Mert a' férfi' rossz lélek:
Azt esküsz, hogy szeret,
Egyet fordul, kinevet.[”]

4.

Bár csak hamar május lenne,
Május után szüret lenne:
Szüret után szántánának,
Legények házasodnának.

Szőke szüret galambjának
Eljegyeznék mátkájának:
Egy sarkantyús barna legény
Szeretöm az, bár ha szegény.

5.

Kecskeméten egy almafa,
Arany alma terem rajta:
Szedd-le, Rózsám! az almáját,
Ne bántsod annak gyenge ágát.

Az almája elmulandó,
De a' fája maradandó;
Én kedvesem igaz-mondó,
Hív lesz hozzám és állandó.

6.

Szép virággal kerted tele,
Könnyű volna menni bele;
Gyöngye sövény kerítése,
Könnyű volna szétszedése.

Félek még is bele' hatni,
Magam után nyomot hagyni,
Okot adni megszólásra,
Neked, Rózsám, búsulásra.

Rég reményem ha betelik,
Kis kertajtód ha megnyílik:
Akkor szedem virágjaid',
Rájok iszom méz-csókjaid'.

Akkor fogom én mondani:
De jó dolog, időt várni!
Időt várni, lányt kímélni,
És megszólástól nem félni.

7.

Erdő, erdő! de magas vagy!
Tőlem, kedves, de messze vagy!
Ha az erdőt levághatnám,
Az én Rózsám' megláthatnám.

Majd eljön ő valahára,
Kirepül galamb' módjára:
Akkor veszen hív karjára,
Mézszel folyó ajakára.

8.

Erdő sincsen zöld ág nélkül,
Mező sincsen virág nélkül:
Az én szívem sincs baj nélkül,
Mert távul van kedvesétül.

9.

Csak azért szeretem
A' magyar menyecskét,
Hogy megtudja főzni
A' borsós²⁰ levecskét.

Csak azért szeretek' [!]
Falu' végén lakni,
Mert az én galambom
Arra jár aratni.

Arattam én zabot,
Kévét is kötöttem,
Szeretöm' tarlóján
Meg is betegedtem.

Árva vagyok, árva
Mint a' szelid tarló,
Kinek ékességit
Elvette a' sarló.

10.

Azt gondolám, eső esik;
Pedig én szemem könnyezik;
Mert galambom halva fekszik,
Ki tudja? majd hova teszik.

Bár csak addig ne temetnék;
Míg innen haza mehetnék;
Olyan temetést tetetnék!
Hegedűst, dudást vitetnék.

Élek halok én érette,
Hogy meghaljon, mint tehetete?
Szívem' illy búa ejthette,
Ki máskor örvendeztette.

20 Helyesen: borsos.

Fán érik a' piros alma,
Magból nő a' piros szalma;
Talán majd még a' sírhalma
Lesz bús fejem' nyugodalma.

11.

Veres bársony, süvegem!
Most élem gyöngyéletem'.
Bokréta van mellette,
Barna Rózsám kötötte.

Ha kötötte, jól tette,
Csókot kapott érette.

Kössd-meg, Rózsám! másszor is:
Megcsókollak százszor is.²¹

12.

Hazám, hazám, édes hazám!
Bár csak határod' láthatnám:
Füstöt látok, de csak alig
Hogy az égen sötétellik.

13.

Pista szívem, de alhatnám!
Ott a szűrőd! terítsd alá:
Hogyha egy álmat²² alhatnám,
Szűz karodon elnyughatnám:
Szűz karod, karom alatt
Átfoglalna,
Gyöngé csókod, csókom alatt
Elolvadna.

Hogyha engem elszalasztasz
Ilyen rózsát nem szakasztasz:

21 Az utolsó négy sor két versszakra van szedve.

22 A Hasznos Mulatságokban is így.

Nagy a' sövény, mély az árok!
Pista szívem! reád várok;
Szűz karodon, én galambom,
Nyughatom csak!
Gyenge csókod' szűz mézítűl
Élhetek csak.

14.

Izent nékem a' gavallér,
Kell e [!], babám! pengő tallér?
Nem kell nékem pengő tallér,
Maga sem kell a' gavallér.

Izent nékem a' mészáros,
Kell-e nékem gyűrű, páros?
Nem kell nékem gyűrű, páros,
Maga sem kell a' mészáros.

Izent nékem csizmazia,²³
Kell e, babám! piros csizma?
Nem kell nékem piros csizma,
Maga sem, a' csizmazia.

Azt izente a' katona,
Kell e, Rózsám! kártonyszoknya?²⁴
Nem kell nékem kártonyszoknya,
Maga sem kell a' katona.

Izent nekem János deák,
Kell e, babám! gyenge virág:
Nem kell nékem gyenge virág,
Maga sem kell János deák.

Izent nékem a' kalmár is,
Kell e, babám! piros kláris?
Nem kell nekem piros kláris,
Maga sem kell a' kalmár is.

23 A *csizmadia* nyelvjárási alakja.

24 Kartonszoknya.

Izent nékem Barna Pista,
Kell e szelid galamb' csókja, [!]
Jaj! kell nékem galamb' csókja,
Maga is kell Barna Pista.

15.

Kettős.

G[yuricza]. Hej Katiczám, Katiczám!
Szeretsz e [!] még igazán?
Ha nem szeretsz igazán,
Ne járass magad után.

K[aticza]. Hej Gyuriczám, Gyuriczám!
Szeretsz e te igazán?
Azt akarom, szeress ám,
Kedves édes Gyuriczám.

G. Ha te tudnád, a' mint [!] én
Jaj, de beteg vagyok én,
Míg tégedet látlak én,
Érted élek halok én.

K. Jaj, te szegény beteges,
Mikor léssz egészséges?
Csak hozzám légy hűséges:
A' te bajod be édes.

G. Hogyha aztat tudhatnám,
Többet szeretsz nálamnál –
Itt a' patak folydogál,
Mindjárt bele ugranám.

K. Kasznár, ispán, deák is,
Maga az uraság is
Szeretóm, a' gulyás is,
Még a Pista kanász is.

G. Úgy is bajom elég nagy,
Többet ahhoz már ne adj,
Szép Katiczám, el ne hagyj!
Úgy e bár, az enyém vagy?

K. Nem szeretek senkit is,
De még csak egy kicsint is,
Ha mindjárt megfizet is,
Te kivüled senkit is.

Függelék II.

Még egyszer a hidasjátékról

Érdeemes külön is foglalkozni e nevezetes szövegtöredék magyarázatával a XIX. század első felében, ám akár a XX. században is. Kölcseytől Erdélyi Jánosig úgy értelmezték, hogy a *Lengyel László jó király* szövege egy pontosan meg nem határozott régiségű versben megbúvó, sok évszázados adat a magyar történelemből. Erdélyi a *Népdalok és mondák* I. kötetében (1846) két teljes szöveget közöl (405. és 407. sz.) a „játék és gyermekdal” csoportba osztva. Azóta elsősorban a „hidasjáték” szövegeként közlik a magyar folkloristák, leírva a játék menetét is: a részt vevő gyermekek párokban egymás után sorakoznak, és felemelt, összefont karjaik (amelyet hídnak neveznek) alatt átvonulnak, eközben arról énekelnek, hogy egy hídon át akarnak kelni, ám a híd összeomlott vagy elrontották, újra kell építeni, ehhez többféle (valódi és képletes) építőanyagra, ennek ellenértékére van szükség, és végül egy leányról esik szó. Magyar kutatók többféle műfajban – ötletszerűen – keresték a szöveg eredetét, és végső soron az építőáldozatot látták a háttérben. Ami az említett királyt illeti, itt a legegyszerűbb volt Szent Lászlóra gondolni. Mészáros István²⁵ azonban – éppen a „lengyel” jelző miatt – a lengyel származású I. Ulászló magyar király (ur. 1440–1444) alakjával azonosítja, s a híd elpusztítását a király háborúival magyarázza. Véleménye szerint a király neve a XV. században került bele egy korábbi magyar dalba.

Hogy mindez miként bizonyítja a magyar epikus népdalok történeti régiségét? Hihetetlen, de a magyar folkloristák ugyan tudnak arról, hogy más népek is ismerik a hasonló „hidasjátékokat”, ám sosem vetették össze ezeket a magyar szövegekkel. Most csak azt említem, hogy a nemzetközi (pl. német, skandinávi-

25 MÉSZÁROS István, *Népi gyermekjátékdalaink „Lengyel” László királya*, Ethnographia, 74(1963), 272–278.

ai, spanyol, francia, román²⁶ stb.) énekelte gyermekjátékokban jól ismert szöveg-párhuzamok is egy híd összedőléséről, majd megjavításának szükségességéről szólnak, a valódi és jelképes építőanyagok, áldozatok is szóba kerülnek. Német és osztrák változatokban igen gyakori, hogy a hídon átvonulók közül az utolsó párt „foglyul ejtik”. A régebbi német szövegekben Magdeburg vagy Merseburg a leggyakrabban említett híd-helyszínek.

Európában a legnevezetesebb ilyen énekes gyermekjáték-szöveg az angol *London Bridge is falling down*. Ezt a különböző folklórkiadványok mindig régi szövegnek tekintették, amelynek a legrégebb ismert változata a XVII. (!) századból maradt ránk. Mivel a dal refrénje a „my fair lady” sor, a kutatók e kifejezésben III. Henrik király feleségét, Provence-i Eleonórárt (akinek 1269 és 1281 között dokumentált „kötelessége” volt a London Bridge felvigyázata és szükség szerinti kijavítása) vélték felfedezni, és ennek alapján a dalt a középkorra datálni. Viszont a hidasjáték-szöveg egy másik változata szerint (amelynek legkorábbi feljegyzése II. Károly király korából való) a „Dance over my Lady Lee” sor fordul elő, és eszerint I. Henrik király felesége, Maud lehetett az említett személy, akinek 1110 és 1118 között az volt a királyi udvarbeli dokumentumokban meghatározott feladata, hogy hidakat építtessen a Lea folyó felett a London és Colchester közti úthoz. (Szerencsére a magyar folkloristák nem fedezték fel a *Lea* és *lengyel* szavak közti fonetikai „rokonságot”). A régóta közismerten világhírű angol gyermekjáték-kutatás már 1894-ben hangsúlyozta, hogy valamely „királynő” történeti azonosításának keresgélése nem felel meg a folklór természetének. Lady Gomme 1894-ben végső soron a hídépítéshez mint veszedelmes és nem biztonságos feladathoz kapcsolódó emberáldozatra utal. Ám egyszerűen ő hivatkozik egy „történeti” interpretációra is: amikor valóban lerombolták a London Bridge-et. Az óizlandi világtörténelem-áttekintés, az 1230 körül írott *Heimskringla* szövegében Snorri Sturluson leírja, hogy a vikingek a későbbi norvég király, Szent Olaf vezetésével rajtaütöttek Londonon, és a hidat csakugyan lerombolták. Ráadásul Snorri idézi a skáld költő, Fekete Ottar erre vonatkozó (1020 körülre datálható) versét, amelyben a csata leírásakor szó szerint azt olvashatjuk: „Ledöntötték a londoni hidat, sok aranyat zsákmányoltak”. Az óizlandi szöveget egyébként bizonyos Samuel Laing már 1844-ben angol fordításban tette közzé. Tanulságos, hogy noha az angol gyermekdal elejével „szó szerint” egyező szöveg inkább Laing szabad átköltése, ám a londoni híd elpusztítását és Olaf véres csatájára hivatkozást csakugyan tartalmazza az izlandi skáld verse. A XX. századi angol filológusok mindazáltal véletlen egyezésnek tartják az angol és óizlandi szövegek párhuzamos részeit, és nem hiszik, hogy Ottar verse lenne az angol gyermekjátékdal forrása. A londoni híd valódi tör-

26 A román *Podul de piatră* kezdetű, általánosan ismert hidas játékot lásd pl.: <http://www.youtube.com/watch?v=AeCAxbaIOEo>

ténetére vonatkozóan elég sok forrásunk van, és nem szokás kételkedni abban, hogy a XVII. századi legrégebb ránk maradt feljegyzés előtt is ismert lehetett a gyermekjátékdal. (Lásd legutóbb a London történetével foglalkozó szakértő írását: Clark, John: *London Bridge and the archaeology of a nursery rhyme*. London *Archaeologist* 2002, 9. 12. 338–340.)

Mindebből azt a tanulságot szűrhetjük le, hogy a hidasjáték történetiségét az említett hidaknál szokás keresni, és a megmaradt történeti források természetéből magyarázható, hogy uralkodókat hoznak ezekkel kapcsolatba. Ennyi tanulságot mi is levonhatunk olyan párhuzamból, ahol vannak történeti adatok és régi szövegfeljegyzések! A magyar változatok nem említenek egyetlen állandó hidat (ez anakronizmus is lenne), azonban a mi gyermekjátékunk is nyilvánvalóan az európai folklór része, tehát „történetisége” is ebben a keretben vizsgálendő. Viszont nem valamilyen régi magyar epikus ének fennmaradt töredéke.